

назвати забезпечення юридичної експертизи законопроектів, здійснення професійної підготовки з питань вивчення практики Суду, інформаційні заходи тощо.

Але з метою зменшення порушень прав і свобод закріплених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та як наслідок кількості заяв до Європейського суду з прав людини проти України, потребують більш ефективного вжиття такі заходи, як підготовка проектів нормативно-правових актів та приведення практики національних судів у відповідність до вимог Конвенції та практики Суду. Крім того, потребує покращення співпраця Урядового уповноваженого у справах Європейського суду, як з органами виконавчої так і судової влади на загальнодержавному та регіональному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистика Європейського суду з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2018_BIL.pdf (дата звернення 29.04.2018)
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 29.04.2018)
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Василь Івашенко проти України»: від 26 липня 2012 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_873/page (дата звернення 30.04.2018)
4. Бортновська З. Позитивні зобов'язання держави за Конвенцією про захист прав людини та основних свобод: практика Європейського суду з прав людини та завдання для України. *Права людини в Україні: стан справ, проблеми, перспективи*; редкол.: Ю.І. Сватко та ін. К.: КМ Академія, 2003. С. 34–38.
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
6. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2016 році. URL: old.minjust.gov.ua/file/58835.docx

УДК 341:343.8

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ У МЕЖАХ РАДИ ЄВРОПИ

Толстенко Ю. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного
і європейського права
і юридичного факультету

Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: у статті досліджено міжнародно-правовий захист прав осіб, засуджених до кримінальних покарань, що пов'язані із позбавленням волі, що не пов'язані із позбавленням волі, смертної кари. Акцентовано увагу на співробітництві держав у межах Ради Європи.

Ключові слова: Рада Європи, захист прав людини, кримінальне покарання, позбавлення волі, в'язні, смертна кара.

Аннотация: в статье исследована международно-правовая защита прав лиц, приговоренных к уголовным наказаниям, которые связаны с лишением свободы, не связаны с лишением свободы, смертной казни. Акцентировано внимание на сотрудничестве государств в рамках Совета Европы.

Ключевые слова: Совет Европы, защита прав человека, уголовное наказание, лишение свободы, заключенные, смертная казнь.

Annotation: this article deals with the international protection of persons' rights sentenced to such criminal penalty: imprisonment; not related with imprisonment; death penalty. It focuses on the Council of Europe's Member States cooperation.

Key words: Council of Europe, protection of human rights, criminal penalty, imprisonment, prisoners, death penalty.

Постановка проблеми. Сфера кримінальних покарань охоплює велику частку суспільного життя. Аналітичні дослідження, які б виявляли тенденції розвитку цієї сфери, здійснюються сьогодні не на належному рівні, що є значним недоліком у функціонуванні пенітенціарних систем світу. Прикладом є порушення «пенітенціарного законодавства» можна навести існуючі у сфері виконання кримінальних покарань непоодинокі випадки катувань, нелюдського та принижуючого гідності поводження чи покарання, що категорично заборонені міжнародними конвенціями, як універсальними, так і регіональними. З точки зору міжнародного права, застосування катувань є

грубим порушенням прав людини, яке не може бути виправданим жодними обставинами. Проте, не дивлячись на всі заборони, такі порушення все ще мають місце в світі.

Слід наголосити на тому, що саме міжнародно-правове регулювання пенітенціарних питань є тим «контрольним механізмом», який забезпечує «прозорість» і об'єктивність процесу виконання кримінальних покарань. Вдосконалення існуючих та розробка новаторських превентивних механізмів захисту прав осіб, засуджених до кримінальних покарань, сьогодні є вкрай актуальним.

Стан дослідження. У вітчизняній доктрині міжнародного права на сьогоднішній день немає комплексних досліджень міжнародно-правового захисту прав осіб, засуджених до кримінальних покарань. Ці питання досліджували такі іноземні науковці: Нигель Родлі, Мет Полланд, Дірк ван Зіл Сміт, Сося Снекен, Нілз Мелзер, Едвард Пітерс та ін.

Виклад основного матеріалу. Захист прав осіб, засуджених до кримінальних покарань, став сьогодні предметом діяльності багатьох міжнародних урядових та неурядових організацій, що свідчить про зростання соціального та міжнародного значення цієї проблеми, що повинна бути вирішена об'єднанням зусиль усього світового співтовариства. Серед регіональних міжурядових організацій, що спеціалізуються на захисті прав та свобод людини, слід виокремити Раду Європи (далі – РЕ).

РЕ є найстарішою регіональною організацією на Європейському континенті. Захист прав та основних свобод людини, зокрема, і засудженої до кримінального покарання, є основним напрямом діяльності РЕ. Конгрес Європи, відігравши роль каталізатора створення РЕ, ухвалив Резолюцію, в якій, зокрема, зазначив: «Конгрес вважає, що утворений союз (або федерація) має бути відкритим для всіх європейських країн, в яких діють демократичні режими» [9, с. 13]. Звісно «демократичність» режиму держави визначається рівнем забезпечення прав та свобод людини. Відповідно до ст. 3 Статуту РЕ, «кожна держава, що є членом РЕ, зобов'язана визнавати принцип верховенства права та принцип забезпечення для кожної особи, яка перебуває під її юрисдикцією, гарантій щодо здійснення прав людини і основних свобод» [14]. Можна зробити висновок, що права людини та їх захист, у тому числі і тієї, яка позбавлена волі, є пріоритетним напрямом діяльності РЕ, результати якої закріплюються в найважливіших міжнародно-правових актах і знаходяться в основі європейського міждержавного співробітництва.

Європейські регіональні правові акти за їх спеціалізацією можна класифікувати на загальні та спеціальні. Основними загальними європейськими правовими актами з захисту прав людини, що регламентують деякі права осіб, засуджених до кримінальних покарань, є: Статут Ради Європи (1949); Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950) та Протоколи до неї; Європейська соціальна хартія (1961); Переглянута Європейська соціальна хартія (1996); Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987). До відповідних спеціальних міжнародно-правових актів слід віднести Європейську конвенцію про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками (1995); Конвенцію про передачу засуджених осіб (1996) та Додатковий протокол до неї (2003); Європейську конвенцію про міжнародну дійсність кримінальних вироків (2003) та ін.

Міжнародно-правовий захист прав осіб, засуджених до кримінальних покарань, умовно можна поділити на такі категорії: (1) захист прав осіб, засуджених до кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі; (2) захист прав осіб, засуджених до кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі; (3) захист прав осіб, засуджених до смертної кари.

Першим розглянемо міжнародно-правовий захист прав осіб, засуджених до кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі. Серед квазісудових механізмів РЕ, що спеціалізуються на захисті прав в'язнів, слід виділити такий конвенційний механізм, як Європейський комітет із запобігання катуванням (далі – КЗК). Так, Комітет було запроваджено Європейською конвенцією про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність поводження чи покарання від 26 грудня 1987 р. Конвенція набула чинності 1 лютого 1989 р. [7]. 4 грудня 1993 р. до Конвенції було прийнято два додаткових Протоколи, що набули чинності лише 1 березня 2002 р. Станом на 2018 р. усі 47 держав-членів Ради Європи ратифікували Конвенцію та Протоколи до неї.

КЗК, шляхом здійснення інспекцій, перевіряє поводження з позбавленими волі особами з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їх гідність, поводження чи покарання (ст. 1). КЗК є квазісудовим механізмом із попередження жорстокого поводження з особами, позбавленими волі. Кожна держава-член РЕ дозволяє інспектувати, відповідно до цієї Конвенції, будь-яке місце, яке знаходиться під її юрисдикцією і в якому утримуються особи, позбавлені волі органом державної влади (ст. 2). Ця Конвенція сприяє тісній співпраці Комітету та компетентних національних органів держав-членів (ст. 3). КЗК складається з 47 членів, які обираються з числа осіб, які мають високі моральні якості, визнаний авторитет, професійний досвід у галузі прав людини (ст. 4). Окрім вже зазначених періодичних інспекцій, КЗК може проводити інші інспекції, необхідні у кожному конкретному випадку (ст. 7). КЗК зазвичай заздалегідь повідомляє уряд відповідної країни про свій намір здійснити інспекцію. КЗК може вирішувати безліч питань, пов'язаних із позбавленням волі. Це пояснюється тим фактом, що до складу Комітету входять фахівці різних галузей: правова, медична, психіатрична, пенітенціарна, захист прав людини та ін. Ще у своїй другій доповіді, що було опубліковано у 1992 р., КЗК звернув особливу увагу на випадки жорстокого поводження з в'язнями з боку персоналу, зазначивши, що «всі аспекти умов відбування покарання у в'язниці належать до компетенції Комітету» [1]. Взаємозв'язок умов тримання в'язнів із випадками нелюдського та принижуючого гідність поводження ґрунтувався на існуючій пенітенціарній літературі щодо психологічних наслідків позбавлення волі. В цій же ранній доповіді КЗК звертав увагу на тісний зв'язок перенаселеності і якості життя у в'язницях. Так, КЗК наголошував на тому, що «перенаселеність камер за певних обставин може вважатися нелюдським та таким, що принижує гідність, покаранням» [1]. Його третю доповідь було повністю присвячено медичній допомозі в умовах позбавлення волі [2]. В наступних щорічних доповідях КЗК неодноразово повертався до пенітенціарних питань та викладав у них свої

нові розробки, та зроблені під час візитів до держав-членів Конвенції висновки. До того ж, міждисциплінарний підхід, який застосовує КЗК, надав йому можливість захищати права всіх категорій в'язнів: неповнолітніх, жінок, психічно хворих злочинців.

Після кожної інспекції КЗК складає доповідь про факти, що були встановлені під час інспекції і надає відповідні рекомендації. Він може також проводити консультації з метою внесення у разі необхідності, пропозицій про поліпшення захисту позбавлених волі осіб (ст. 10). Інформація, зібрана КЗК, його доповідь, та його консультації є конфіденційними. З урахуванням принципу конфіденційності, він кожного року подає Комітету Міністрів РЄ загальну доповідь про свою діяльність, що надсилається Консультативній Асамблеї і оприлюднюється (ст. 11-12). Окрім доповідей щодо ситуації у конкретних державах, КЗК публікує щорічні доповіді про проведену ним роботу за минулий рік. Ці доповіді є не просто описовими. Більшість з них містять суттєві зауваження щодо порядку в місцях позбавлення волі та практики виконання кримінальних покарань. Доповіді ґрунтуються на практичних спостереженнях, носять еволюційний характер. Це дозволяє поступово поліпшувати існуючі стандарти у сфері захисту прав в'язнів та впроваджувати їх застосування на практиці. Таким чином, КЗК виконує по суті профілактичну функцію [5, с. 15]. Щорічні доповіді містять суттєві зауваження, що в подальшому систематизуються та публікуються у буклеті під назвою «Стандарти Комітету із запобігання катуванням» [13].

Як вже зазначалося, до другої категорії осіб, на захист прав яких спрямоване міжнародне співробітництво у сфері захисту прав осіб, засуджених до кримінальних покарань, належать особи, засуджені до «умовних» покарань. Практика свідчить про те, що більшість кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, призначаються судовими установами щодо своїх громадян. Щодо іноземців суди неохоче приймають рішення про «умовне покарання». Тому, як правило, іноземців засуджують все ж таки до позбавлення волі і тримають у в'язницях до тих пір, доки не закінчиться строк покарання, або доки їх не буде депортовано до відповідної країни громадянства.

Прикладом відповідного міжнародно-правового акту, прийнятого у межах РЄ, який вирішує зазначену вище проблему, можна навести Європейську конвенцію про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками від 30 грудня 1964 р, що набула чинності 22 серпня 1975 р.

Текст Конвенції було розроблено Європейським комітетом із проблем злочинності з метою створення інституту міжнародного співробітництва держав у сфері виконання кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі (умовне відбування покарання, випробувальний термін, дострокове звільнення та ін.). Метою застосування таких покарань зазвичай є попередження злочинності, захист суспільства від неї, зменшення фінансових витрат на функціонування в'язниць.

Метою Конвенції є налагодження системи взаємодопомоги на міжнародному рівні, що буде сприяти профілактиці рецидиву злочинів. Так, держава, на території якої злочинця було засуджено, надає державі, громадянином якої він є, інформацію про те, які методи індивідуального впливу та соціальної реабілітації виявилися успішними. Це не тільки дозволяє здійснювати контроль за звільненими особами, а й може знадобитися задля їх подальшої реабілітації у державі громадянства. Держави-учасниці Конвенції взяли на себе зобов'язання надавати одна одній взаємну допомогу, необхідну для соціальної реабілітації правопорушників (ст. 1). Поняття «правопорушник» у Конвенції тлумачиться як «особа, яку було визнано судом винною, зі встановленням випробувального терміну без винесення вироку; особа, яка отримала відстрочений виконанням вирок, що передбачає позбавлення волі, або вирок, виконання якого було призупинене, повністю або частково, під час постанови вироку або після цього» (ст. 2). Але вирок повинен бути остаточним і обов'язковим для виконання. До того ж, правопорушення, за яке особу було притягнуто до відповідальності, повинне визнаватися «кримінальним злочином» в обох державах. (ст. 3-4).

До третьої категорії осіб, що підпадають під міжнародно-правовий захист прав осіб, засуджених до кримінальних покарань, є особи, засуджені до смертної кари. Інститут смертної кари викликає інтерес не лише як юридичний факт, але й як ціннісне явище. Життя само по собі не є благом, що дарується людині державою, тому держава не має законного права віднімати це життя. Таким чином, держава самовладно припиняє людське життя, привласнює собі право, що їй не належить. Одним із принципів міжнародного права є повага до прав та свобод людини, а найважливішим правом є право на життя. Право на життя регламентоване у багатьох міжнародно-правових актах, але не зважаючи на це, Міжнародна Амністія зафіксувала принаймні 993 виконаних смертних вироків у 23 країнах світу за 2017 р. [4].

Протягом останніх 30 років РЄ працює над заборону смертних кари в Європі. І така робота є доволі результативною. За останні 10 років у жодній державі з 47 держав-членів РЄ, окрім Білорусі, не було виконано жодного смертного вироку. У більшості таких держав смертна кара є юридично забороненою. Право на життя та заборона катувань, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання лежать в основі такого авторитетного міжнародного-правового акту сфери захисту прав людини, як Європейська конвенція з прав людини 1950 р. [8]. Дана Конвенція регламентує фундаментальні принципи, що гарантують дотримання прав людини на території 47 держав, де проживають більш, ніж 800 мільйонів європейців [10]. Заборону на смертну кару у мирний час забезпечує Протокол № 6 до Конвенції [12] і всі держави-члени РЄ, окрім Білорусі, підписали та ратифікували його. Протокол № 13 [11] наклав заборону на смертну кару і у мирний час.

Смертна кара викликає суперечливі думки у суспільстві через те, що її застосування стосується деяких глибоких інстинктів, включаючи помсту, людську гідність, ненависть та страх. Звістка про особливо жорстокий злочин або випадки, коли жертвою насилля є близька людина, найчастіше викликає у людей «різку» реакцію, аж до бажання помститися та бажання страти злочинця. До того ж, у світі ще є держави, в яких смертна кара як кримінальне покарання існує до сьогодні. Слід наголосити, що засоби реалізації смертної кари є різноманітними. У ряді сучасних держав формами реалізації смертної кари є повішення, смертельну ін'єкцію, електричний стілець, відсікання голови та побиття камінням. Не можна погодитися з тим, що у порівнянні з історичними різновидами

смертної кари (четвертування, колесування, зварювання у кип'ятку, розп'яття, спалення, поховання живою, замурування, кидання до хижаків, розрізання на маленькі шматки, насадження на кіл та ін.) сучасні смертні кари є більш «гуманними». Такий підхід у принципі «підриває» міжнародно-правовий захист прав людини в цілому.

За даними, наданими Міжнародною Амністією, більшість страт у 2017 р. було виконано у Китаї, Ірані, Саудівській Аравії, та Пакистані. Саме Китай вважається неформальним «лідером» серед держав, що стратили злочинців за 2017 р., але нажалі немає можливості отримати повні дані через те, що така інформація у зазначеній державі належить до «державної таємниці» [4]. У Китаї до сих пір 46 правопорушень караються смертним вироком, у тому числі, ненасильницького характеру, які, в свою чергу, не відповідають критерію «найбільш тяжкі злочини», наприклад, за злочини, пов'язані з наркотиками та ін. Влада Китаю також застосовує смертну кару в якості засобу донесення її політичної волі до своїх громадян [6].

Подібне, юридично санкціоноване вбивство є стільки ж негуманним, скільки й вчинений злочин, покаранням за який стає смертна кара. Жертви злочинів потребують підтримки та правосуддя, але існує багато причин, за якими смертна кара є несумісною з правосуддям та іншими суспільними цінностями. Великою заслугою саме РС є той факт, що сьогодні Європа є зоною, вільною від смертної кари.

Рада Європи має унікальний досвід у просуванні більш гуманних та соціально ефективних «пенітенціарних моделей». З цією метою РС було прийнято ряд міжнародно-правових документів, що регламентують питання, пов'язані з освітою у в'язниці, поведінкою «тюремного» персоналу, охорони здоров'я осіб, позбавлених волі та ін. Діяльність РС спрямована також і на підвищення рівня обізнаності про стандарти РС національних пенітенціарних органів. Співробітництво РС із державами-членами спрямоване на розробку санкцій та заходів, не пов'язаних із позбавленням волі [3]. Організація має на меті сприяння більш творчому підходу у вирішенні питань, пов'язаних із злочиним та покаранням.

ЛІТЕРАТУРА

1. 2nd General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 1991 (CPT/Inf (92) 3), 13 April 1992, P. 44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cpt.coe.int/en/annual/rep-02.htm>.
2. 3rd General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 1992 (CPT/Inf (93) 12), 4 June 1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cpt.coe.int/en/annual/rep-03.htm>.
3. Council of Europe. Human Rights and Rule of Law. Prisons and Community Sanctions and Measures [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/PRISONS/default_en.asp.
4. Death penalty. Excerpt from the UNDG Guidance Note on Human Rights for Resident Coordinators and UN Country Teams.– 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undg.org/wp-content/uploads/2017/12/DEATH-PENALTY.pdf>.
5. Dirk Van Zyl Smit, Sonja Snacken. Principles of European Prison Law and Policy (Penology and human rights). – Published in the United States by Oxford University Press Inc., New York, 2009. – 464 p.
6. Sina, публикация Центрального комитета Коммунистического союза молодежи: There will be zero tolerance for violence against hospital staff («Жёсткий ответ на насилие в отношении сотрудников больницы»), 7 октября 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.sina.com.cn/c/nd/2016-10-07/doc-ixwtrhpm2495664.shtml>
7. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, від 26.11.1987. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_068
8. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004
9. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. Видання третє – К., «Фенікс». – 2006. – 192 с.
10. Официальный сайт Совета Европы. Совет Европы против смертной казни. Смертный приговор – не правосудие [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.coe.int/ru/web/moscow/protiv-smertnoj-kazni>.
11. Протокол № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за всіх обставин 03.05.2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_180.
12. Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари від 28.04.1983. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_802.
13. Стандарти КЗК. – Страсбург: Європейський Комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (CPT/Inf/E (2002)). – 112 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cpt.coe.int/lang/ukr/ukr-standards.pdf>.
14. Статут Ради Європи від 5.05.1949 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_001.